

Kwieciński, Zbigniew

Od etatystycznej ku samorządowej funkcji szkoły

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Socjologia Wychowania 4 (135), 178-182

1982

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

dejsie do problemów wychowania i nauczania. Uważa, że behawioryzm nie jest tak mechanistyczny, niedemokratyczny i zdeterminowany w swoich implikacjach pedagogicznych, natomiast humanizm w pedagogice nie jest bynajmniej sentymentalnie naiwny, nierealistyczny, jak to określają krytycy. W konkluzjach zatem zmierza autor do uznania wartościowych propozycji obu przedstawionych koncepcji psychologicznych w edukacji. Za kryterium owej wartości przyjmuje idee humanistyczne. Może to jednak jest tak, że właściwym koniecznym warunkiem nowego, trzeciego rozwiązania koncepcji wychowania jest nie tyle kompromis pomiędzy dotychczasowymi koncepcjami, ile zaistnienie nowych warunków społecznych, stwarzających nowy kontekst i bodziec dla zmiany w praktykach i teoriach edukacyjnych?

Kamila Witkowska

OD ETATYSTYCZNEJ KU SAMORZĄDOWEJ FUNKCJI SZKOŁY

N. Potkonjak, *Od etatističke ka samoupravnoj socijalističkoj osnovnoj školi*, Beograd 1977, „Prosveta”, Biblioteka: Pedagoška Teorija i Praksa, t. 5; N. Potkonjak, *Sistem obrazovanja i vaspitanja u Jugoslaviji*, Beograd 1980, „Zavod za Udžbenike i Nastavna Sredstva”, Biblioteka: Pedagoška Misao i Iskustvo, t. 1.

Dwie książki jugosłowiańskiego pedagoga N. Potkonjaka na temat przemian, perspektyw i zadań szkoły i systemu wychowania zawierają w sobie rzadkie połączenie kilku perspektyw: historycznej, socjologicznej, politologicznej i praktyczno-pedagogicznej. Belgradzcy recenzenci pierwszej z nich (o szkolnictwie podstawowym w Serbii) uznali ją za „dzieło o poważnym — w dosłownym znaczeniu — historycznym znaczeniu”. o treściach tym bardziej bezspornych, że napisał je nie tylko „obserwator i świadek, ale i aktywny uczestnik i współtwórca opisywanych przemian” (prof. V. Milanović). Podkreślili też, że „praca ta pomaga rozstrzygnąć wiele nieporozumień, jakie istnieją w społeczeństwie odnośnie do tego, od czego zależy i co decyduje o powodzeniu reformy szkoły” (prof. R. Jakovljević) oraz że odznacza się harmonijnym połączeniem analizy historycznej, teoretycznej ze szczegółową operacjonalizacją zadań szkoły i systemu wychowania (N. Vucenov — wiceminister oświaty i nauki SR Serbii).

Ten szeroki horyzont poznawczy a zarazem wysoka wartość praktyczna tych prac były możliwe dzięki zastosowaniu Marksowskiej kategorii *uspołecznienia* (odpaństwienia, deetatyzacji), pozwalającej na zrozumienie i wyjaśnienie wzajemnych zależności rozwoju społecznego

i rozwoju systemu oświaty i wychowania. Tak jak dawniej, tak i dziś na szkołę wpływały zewnętrzne warunki społeczne, produkcyjne i ekonomiczne, naukowo-techniczne, kulturalne i oświatowe. Szkoła zatrzymała w sobie — tak było i tak jest teraz — wiele starych wpływów. Zmiany dokonywane wewnątrz szkoły (w jej charakterze, strukturze, organizacji, stosunkach, metodach pracy) nie dotyczą istoty i podstaw jej funkcjonowania. Szkoła wciąż i coraz bardziej nie odpowiada współczesnym potrzebom społecznym i indywidualnym ludzi tak w kapitalistycznych, jak i w socjalistycznych społeczeństwach. W propozycjach przezwyciężenia tego kryzysu szkoły — pozostającej w tyle za przemianami i potrzebami — przedstawiane są na Zachodzie i w krajach socjalistycznych, także w Związku Radzieckim, bardzo liczne projekty udoskonaleń, poprawek, modernizacji i „reform”. Miotają się one, oscylują od jednej skrajności do drugiej: od idei i praktyk likwidacji szkół (teoria „obumierania szkoły”, „odszkolnienia społeczeństwa”), poprzez postulaty głębokich zmian w samej szkole („szkoła badawcza”, „szkoła bez katedry”), aż do ponownej całkowitej etatyzacji i faszyzacji szkoły autorytarnej i centralistycznego systemu wychowania.

Projekty te i idee zyskały znaczną popularność, a jednak żaden z nich nie potrafił wskazać, kto i jak może zrealizować postulaty „odnowy” szkoły na skalę powszechną oraz rozwiązać problem wzajemnej odpowiedniości zmian społecznych i oświatowych. Tymczasem, jak pisze N. Potkonjak, „Reforma szkolna w najmniejszym stopniu zależy dziś od dobrej woli, światłości i mądrości tego czy innego teoretyka czy polityka oświatowego, lecz od nieuniknionego oddziaływania czynników i procesów obiektywnych”.

Każde społeczeństwo, każda wspólnota poszukuje własnych rozwiązań kryzysu, także kryzysu szkoły. „Tak, jak nasze społeczeństwo i jego droga do komunizmu jest pod wieloma względami odmienna i specyficzna, tak i rozwiązanie kryzysu naszej szkoły może być odmierne i swoiste”. Kluczem, główną linią takiego skutecznego rozwiązania jest proces stałego uspołeczniania (odpaństwowienia, deetatyzacji) szkoły, jej głębokiego samorządowego przeobrażenia w instytucję społeczno-oświatową.

Analizę przemian szkoły i oświaty po wojnie autor poprzedził krótkim przeglądem dziedzictwa współczesnej szkoły, ukazując procesy wahadłowej etatyzacji szkolnictwa w wieku XX, stopniowego jego rozwoju ilościowego i przystosowania do potrzeb państwa oraz opisując dwa etapy rozwoju szkolnictwa w okresie międzywojennym: od końca I wojny do dyktatorskiego zamachu króla Aleksandra (znaczy rozwój ilościowy) i w latach trzydziestych (faszyzacja wychowania, pogłębienie i utrwalanie niedemokratyczności i dualizmu szkolnictwa, upadek kultury). W rozwoju

szkolnictwa socjalistycznej Jugosławii N. Potkonjak wyróżnił cztery etapy: 1) okres walki narodowyzwolenczej (szkolnictwo partyzanckie, kształtowanie podstaw nowego systemu oświaty); 2) etap rewolucyjnej etatyzacji (radykałnego przewycięzania treści, struktury, metod i charakteru szkoły burżuazyjnej; demokratyzacji dostępu do szkolnictwa i szybkiego jego rozwoju; alfabetyzacji dorosłych itp.), który trwał od 1945 r. od 1958 r., kiedy — po unormowaniu stosunków z ZSRR, po przejściu do u'ierunkowanych reform społecznych — ustanowiono podstawy prawa szkolnego; 3) etap przechodzenia na system społecznego zarządzania, od 1958 do 1974 r., tj. do uchwalenia przez X Kongres ZKJ „Rezolucji o samorządowym socjalistycznym przeobrażaniu kształcenia i wychowania”; 4) etap deetatyzacji szkoły i kształtowania jej jako instytucji samorządowego społeczeństwa (po 1974 r.).

Początek lat siedemdziesiątych — czyli próg przejścia w fazę społeczeństwa samorządowego i kształtowania szkoły jako instytucji takiego społeczeństwa — postawił wiele problemów do rozwiązania. Zasadniczym osiągnięciem czasów pomiędzy końcem lat pięćdziesiątych a początkiem siedemdziesiątych były poważny rozwój ilościowy szkolnictwa powszechnego, średniego, wyższego i kształcenia nauczycieli oraz unormowanie prawnych podstaw systemu oświaty. Okres ten pozostawił jednak wiele zaniechań i trudnych spraw, takich jak np. problem usunięcia etatystycznych pozostałości w zakresie finansowania, pracy wewnątrzszkolnej, stosunku szkoły do społeczności; niezmiennie autorytarny charakter szkoły i nauczyciela; potrzeba gruntownych zmian w programach kształcenia w szkole i poza nią; nieodpowiednie traktowanie pracy jako podstawy, warunku i zasady całkowitego systemu wychowania; nieodpowiednie warunki materialne szkół; niedostateczna pomoc dla szkół ze strony innych środowisk wychowawczych; niedostateczne objęcie dorosłych kształceniem podstawowym; niezadowolające powiązanie szkół podstawowych z innymi instytucjami kształcącymi; szkoła była wciąż ogniwem negatywnej selekcji społecznej, utrwalania niedemokratycznej struktury społecznej. Przyczyną tych słabości była niezdolność szkoły do tak zorganizowanej pracy wychowawczej, aby nie mogła być ona eliminowana i zastąpiona przez ukryte, spontaniczne wpływy wychowawcze systemu społecznego, w którym zachodziła dezideologizacja i odchodzenie od naukowej interpretacji procesów społecznych. Stąd też widoczne stały się takie negatywne skutki wychowania, jak trudności w budowaniu stosunków samorządowych, przejawy nacjonalizmu, szowinizmu i nieracjonalistycznego poglądu na świat, ostre zróżnicowanie społeczne dróg szkolnych młodzieży; pogoń za rzeczami, pieniędzmi i płytką rozrywką, przechwytywanie obcych wzorów ideowych, zastój w upowszechnianiu wykształcenia wśród wszystkich pokoleń, znacząca dewaloryzacja pracy i ludzi pracy, pogłę-

biennie sprzeczności w oddziaływaniu różnych środowisk i czynników wychowania (szkoła, rodzina, kościoły, prasa, środki masowej komunikacji, związki i organizacje młodzieży, armia i inne). Tak zatem szkoła utrzymała w tym okresie wiele elementów etatyzmu i administracyjnego sposobu rozstrzygania większości problemów, pozostała jeszcze narzędziem społecznej reprodukcji oraz środowiskiem biernie odbijającym wartości, treści i skutki wychowawcze systemu społecznego. Okres ten — może właśnie dzięki tym trudnościom i sprzecznościom — kończy się pełną świadomością konieczności i możliwości przejścia na etap wstępnego samorządowego przeobrażania systemu oświaty, system kształcenia i wychowania, a w nich — szkoły. (Warto tu wtrącić oryginalne i zachęcające do krytycznych porównań zdefiniowanie przez N. Potkonjaka triady pojęć: „system oświaty”, „system kształcenia” i „system wychowania”, różnionych nie tylko według coraz szerszego zakresu, ale też według kryterium stopnia zaawansowania rozwoju i komplikacji struktury, czyli kryterium „logiki rozwoju”).

Główne rozdziały obydwu książek (*Dokonania i perspektywy* w książce *Od etatystycznej ku samorządowej socjalistycznej szkole podstawowej* oraz część druga i trzecia książki *System kształcenia i wychowania w Jugosławii*) zawierają naukową analizę warunków i zasad przekształcania szkoły w samorządową instytucję społeczno-oświatową oraz analizę kształtowania systemów kształcenia i wychowania jako podsystemów i funkcji społeczeństwa samorządowego. Te części prac zawierają systemową choć zwięzłą operacjonalizację praktyczną przyjętej zasady i kategorii teoretycznej (a zarazem strategicznego celu rozwoju społecznego). I tak, na przykład w podrozdziale pt. *Deetatyzacja szkoły podstawowej. Jedność „reformy” społecznej i szkolnej* N. Potkonjak wymienia następujące kierunki i warunki spełnienia zasady sprzężenia planowej zmiany społecznej i oświatowej: 1) uparcie trzeba walczyć o ustanowienie nowych stosunków pomiędzy środowiskiem społecznym i szkołą podstawową; 2) nowe sytuacje i funkcje ma praca w procesie kształcenia i wychowania; Praca jest podstawą, celem, zadaniem, treścią i środkiem wychowania, podstawowym czynnikiem i warunkiem rozwoju wolnej, twórczej i wszechstronnej osobowości; 3) samorządowe przekształcanie szkoły — to stanowienie nowych stosunków w procesie wychowania i kształcenia, to szkoła bez autorytarności nauczyciela, w której proces formowania osobowości przekształca się w samowychowanie i samodoskonalenie, z możliwością pełnego respektowania indywidualności i prawa każdego do samorealizacji; wychowanie powinno służyć podkreślaniu i umacnianiu indywidualności, różnorodności i bogactwa różnych i wszelkich osobowości przy jednoczesnym kształtowaniu właściwych kontaktów międzyludzkich; 4) konieczne jest umacnianie demokratyczności i dostępności szkolnictwa,

aby w pełni urzeczywistnić jego bezpłatność i niezależność dróg szkolnych młodzieży od poziomu życia, sytuacji socjalnej rodziny i środowiska; 5) niezbędne jest umacnianie jedności systemu czynników i środowisk wychowawczych. Szkoła podstawowa jest podstawą systemu kształcenia i wychowania, ale musi być ściśle powiązana z ogniwami procesu poprzedzającymi ją i następującymi po jej opuszczeniu, z kształceniem dorosłych, wbudowana w samorządowe wspólnoty i instytucje ukształtowane według zasady terytorialnej i służyć winna kształtowaniu podstaw naukowego poglądu na świat.

Pod koniec swej książki z 1980 r. N. Potkonjak dokonuje analizy istoty i systemowych powiązań głównych zasad organizowania systemu kształcenia i wychowania. Są to następujące zasady: 1) uspołecznienia i samorządowości; 2) integrowania się systemu w pracy (produkcyjnej i wszelkich innych odmianach pracy); 3) naukowych marksistowskich założeń i idei socjalistycznej samorządowości; 4) demokratyczności i solidarności; 5) jednolitości, wielostopniowości i permanentności; 6) efektywności i ekonomiczności.

Obydwie prace zawierają bogaty materiał statystyczny i bibliografię dokumentów, źródeł i opracowań wskazujące na ciągłość i konsekwencję w rozwoju systemu oświaty w Jugosławii, na taki rozwój tamtejszego społeczeństwa i jego szkoły, który nie zatacza się od zapaści do zapaści, skokami, zrywami, lecz jest powolnym, planowym realizowaniem dalekosiężnych celów, wytyczonych z uwzględnieniem obiektywnych praw i przesłanek rozwoju. Uderza też — dodajmy to kończąc ten przegląd dwu prac N. Potkonjaka — że najcenniejsze prace zagraniczne wydane zostały w Jugosławii (i miały wpływ na tamtejszą myśl i praktykę edukacyjną) w rok — dwa po ukazaniu się oryginału, gdy w Polsce wydano je 5—7 lat później, albo nie wydano ich wcale (jak np. książkę Ph. Coombsa o kryzysie edukacyjnym w świecie). Książki te odznaczają się także bardzo wysokim poziomem edytorskim; przeznaczone są dla praktyków i naukowców.

Uważny polski czytelnik może wiele się z tych książek nauczyć, składając one bowiem do porównań naszych i jugosłowiańskich dziejów najnowszych szkolnictwa, ich dziedzictwa oraz perspektyw deetatyzacji i usamorządowienia szkoły.

Zbigniew Kwieciński